

EGY HIDROGÉN-ALFA NAPTÁVCSŐ ÁTALAKÍTÁSÁNAK TAPASZTALATAI

EXPERIENCES OF CONVERTING A HYDROGEN-ALPHA SOLAR TELESCOPE

Horváth Miklós⁰⁰⁰⁹⁻⁰⁰⁰⁶⁻¹¹⁶⁶⁻¹⁹⁵⁷¹, Ferenczi Béla

¹ Műszaki Intézet, Dunaújvárosi Egyetem

<https://doi.org/10.47833/2023.2.CSC.015>

Kulcsszavak:

hidrogén-alfa naptávcső,
átépítés,
etalon szűrő,
szűrő típusok
Nap megfigyelés

Keywords:

Hydrogen-alpha solar
telescope, converting,
etalon filter,
filter types
observation of Sun

Cikktörténet:

Beérkezett 2023. augusztus
28.

Átdolgozva 2023. október 24.

Elfogadva 2023. november 6.

Összefoglalás

A napészlelés, a Nap megfigyelése különleges élmény az amatőr csillagászok számára, mivel egy csillagot kozmikus léptékben szinte közvetlen közélről lehet tanulmányozni.

Bár valamennyire mindegyik távcső alkalmas a Nap megfigyelésére (megfelelő szűrő használata mellett), a speciális hidrogén - alfa naptávcsövek egész más élményt nyújtanak, hiszen egy igen keskeny hullámhossztartományban, jellemzően a H-alfa vonalában mutatják a Nap felszínét. Az ilyen megfigyelésekre alkalmas naptávcső legfontosabb része az igen precízen megépített hangolható Fabry- Perot interferométer ami a borsos ára miatt korlátozza az amatőr csillagászok lehetőségeit. Mivel az interferométer szűrő ára az átmérővel növekszik, a távcső felbontása viszont az nagyobb átmérő esetén jobb, így elterjedt az a megoldás, hogy egy kisebb átmérőjű, és ezért olcsóbb szűrőt egy nagyobb lencse átmérőjű de egyszerű, nem drága távcsőbe építenek be. A sikeres átalakítás egy az eredetnél jóval nagyobb felbontású hidrogén- alfa naptávcsőhöz vezet, ami az amatőrök számára is elérhető áron biztosítja a napészlelés lenyűgöző élményét. Ez a cikk egy ilyen naptávcső átépítésének tapasztalatait és az átépítés eredményét mutatja be.

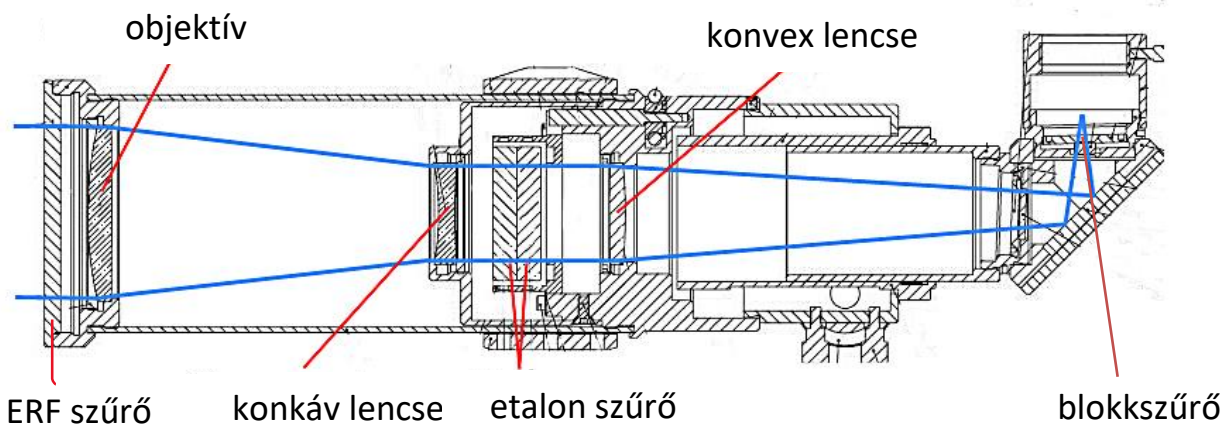
Abstract

Observing the sun is a special experience for amateur astronomers, as a star can be studied up close on a cosmic scale. Although all telescopes are somewhat applicable for observing the Sun (with the use of a suitable filter), the special hydrogen-alpha solar telescopes offer a completely different experience, since they show the surface of the Sun in a very narrow wavelength range, typically in the H-alpha line. The most important part of a solar telescope is the very precisely built tunable Fabry-Perot interferometer (etalon filter). Unfortunately the high price of this filter restricts the possibilities of amateur astronomers. Since the price of the interferometer filter increases with the diameter, the

resolution of the telescope is better with a larger diameter, so the solution is that a cheaper filter with a smaller diameter is built into a simple, inexpensive telescope with a larger lens diameter. The successful modification leads to a hydrogen-alpha solar telescope with a much higher resolution than the original, which provides the fascinating experience of observing the Sun at an affordable price for amateurs.

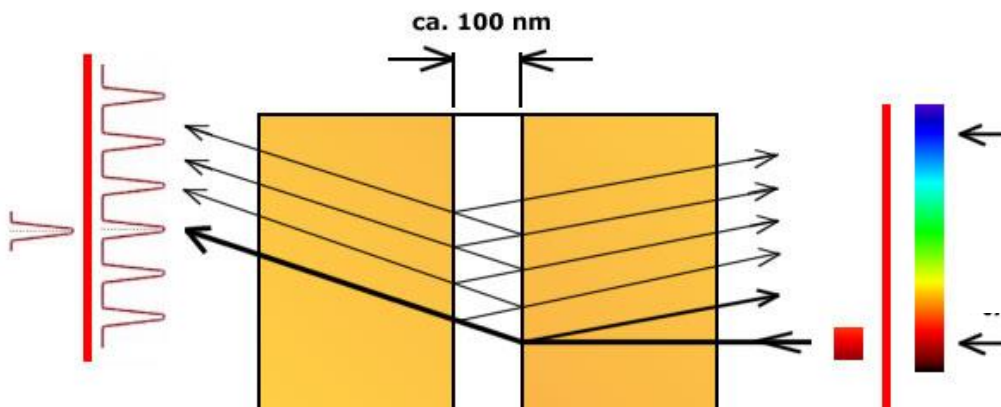
1. A Hidrogén- alfa naptávcső felépítése működése

Ahhoz hogy a Nap felszínének finomabb struktúráit, a filamenteket, a flereket, vagy a napfoltok szerkezetét részleteiben láthassuk, egy a hagyományos napszűrőknél jóval kifinomultabb technológiára van szükség. Ez a hidrogén- alfa naptávcső. (1. ábra)

1. ábra. A hidrogén- alfa naptávcső felépítése

A hidrogén- alfa naptávcsőbe több szűrőt kell elhelyezni egy részt a biztonságos megfigyelés, és a naptávcső károsodásának megelőzésére, másrészt a sáv szélesség csökkentése érdekében. A nagy hőterhelés csökkentésére az objektív elé vagy közvetlenül mögé be kell építeni egy energia elnyelő szűrőt (ERF szűrő). Az szűrő infravörös tükröződégsgátló bevonata blokkolja az infravörös sugárzást, megakadályozza hogy a hő behatoljon a távcsőbe.

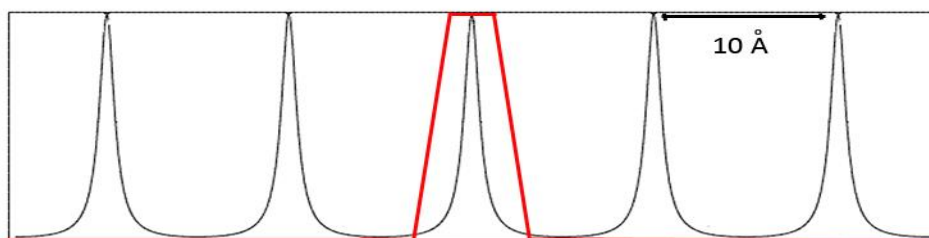
2. ábra. Az etalon szűrő felépítése [2]

A szűrőn áthaladó fényt a távcső objektívje a fókusztávolságnak megfelelően egy szűkülő fénynyalábbá fókuszálja.

A fény ezután az etalon (hidrogén-alfa) szűrőbe kerül. Az etalon szűrő egy Fábry-Perot interferométer, (2. ábra) ami pontosan a Balmer sorozat Hidrogén alfa vonalára a 656.28 nm hullámhosszra van hangolva. A Nap felszínén ezen a hullámhosszon láthatók a legnagyobb részletességgel és kontraszttal az alakzatok.

Ahhoz hogy az etalon szűrő jól működjön, a szűrőbe belépő fénynyalábnak pontosan párhuzamosnak kell lennie. Ezért a szűrő előtt a távcsőben egy konkáv lencse párhuzamosítja, majd a szűrő után egy konvex lencse fókuszálja újból a nyalábot. [1]

Az etalon szűrőből kijövő fény még a hidrogén-alfa vonala mellett tartalmazza ennek felharmonikusait is. Emiatt szükség van még egy blokkszűrőre is. A blokkszűrő általában egy olyan többszörös bevonattal ellátott szűrő, amely leválasztja az összes felharmonikust, csak a H-alfa vonalának megfelelő 656.28 nm csúcst enged át. (3. ábra)

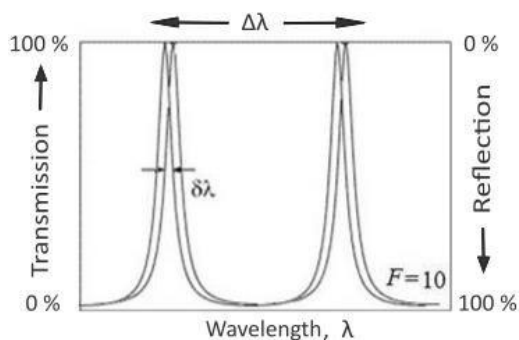

3. ábra. Az etalon szűrőn és a blokkszűrőn (piros vonal) áthaladó fény spektruma [3]

Az okulárba tehát a Nap teljes spektrumából már csak a szigorúan monokromatikus h-alfa vonal fénye jut, és mivel minden más zavaró hullámhosszt kiszűrt a rendszer. Ennek köszönhetően a távcső rendkívül részletgazdag és kontrasztos képet ad a Nap felszínén, a kromoszférában lejárló jelenségekről.

2. Két etalon szűrő használata

A jó minőségű etalon szűrő h-alfa vonalának félérték szélessége 0.7-0.8 angström. Ezt tovább lehet csökkenteni úgy, hogy két etalon szűrőt helyezünk el egymás mögött (double stacking) [4]. Ilyenkor a két szűrő áteresztési tartományának az átfedése lesz az eredmény. A szűrőket megfelelően hangolva, a félérték szélesség lecsökkenthető 0.5 angströmig (4. ábra). Ebben az esetben a kép minden eddiginél gazdagabb a részleteket mutat meg a Nap felszínén zajló jelenségekről.

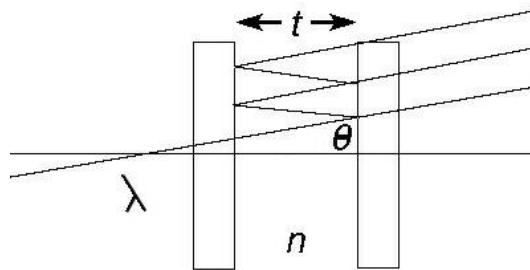

4. ábra. A két etalon szűrő használatának eredménye (double stacking) [4]

A két szűrő átfedésének megfelelő rendkívül keskeny hullámhossz tartomány erősen lecsökkenti a fényerőt, amit nagyobb átmérőjű és fénygyűjtő képességű objektívvel lehet kompenzálni.

3. Az etalon szűrők típusai, hangolásuk

A hidrogén- alfa etalon szűrő tehát egy Fábry -Perot interferométer, amely két nagyon pontosan síkra csiszolt párhuzamos üveglemezből áll, a lemezek között réssel. A résemben lehet szilárd anyag, de a legtöbb esetben levegő van. Az üveglemezek tükröző felülettel vannak ellátva aminek következtében a beeső párhuzamos fénynyaláb sokszoros oda- visszaverődése után interferencia révén egy nagyon keskeny sáv szélességű fénysugár, és annak a felharmonikusai lépnek ki a szűrőből. A hullámhossz függ a szűrő lemezeinek távolságától, a tükröző felület reflexiójától, de a beeső nyaláb szögétől, illetve a lemezek közötti vékony levegőréteg törésmutatójától is. [5] (5. ábra)

5. ábra. A hidrogén-alfa etalon szűrő

A szűrőből kilépő fény hullámhossza:

$$k\lambda = 2n \cdot t \cdot \cos\theta \quad (1)$$

Itt: n a közeg törésmutatója, t a lemezek távolsága, θ a beesés szöge, k az interferencia rendje

Ma a kereskedelemben az amatőrök számára elérhető etalon szűrőknek a hangolásuk alapján három típusuk van.

Az első típust a „tilt tuning” azaz a szűrő döntésével lehet hangolni. Ez azt jelenti, hogy a szűrőnek és a napsugarakkal bezárt szögét egy csavar segítségével finoman lehet változtatni és ezzel a szűrőt hangolni. [6]

A második típus a „temperature tuning”, ahol egy fűtőszál segítségével lehet a hőmérsékletet szabályozni. A hőmérséklet változtatásával változik a lemezek közötti levegő törésmutatója és ezzel lehet beállítani az eszközt a kívánt hullámhosszra. [7] .

A harmadik típusú szűrő a nyomás szabályozáson alapuló módszerrel működik. Az ilyen etalon szűrő egy légmentesen zárt rendszer, amihez egy dugattyú csatlakozik. A dugattyú be, vagy kicsavarásával lehet növelni, vagy csökkenteni a nyomást az etalon tartalmazó tartályban. A nyomás változtatásával megváltozik az etalon lemezei közötti levegő törésmutatója és ezzel a kilépő fény hullámhossza. [6]

4. Az átalakított h-alfa naptávcső

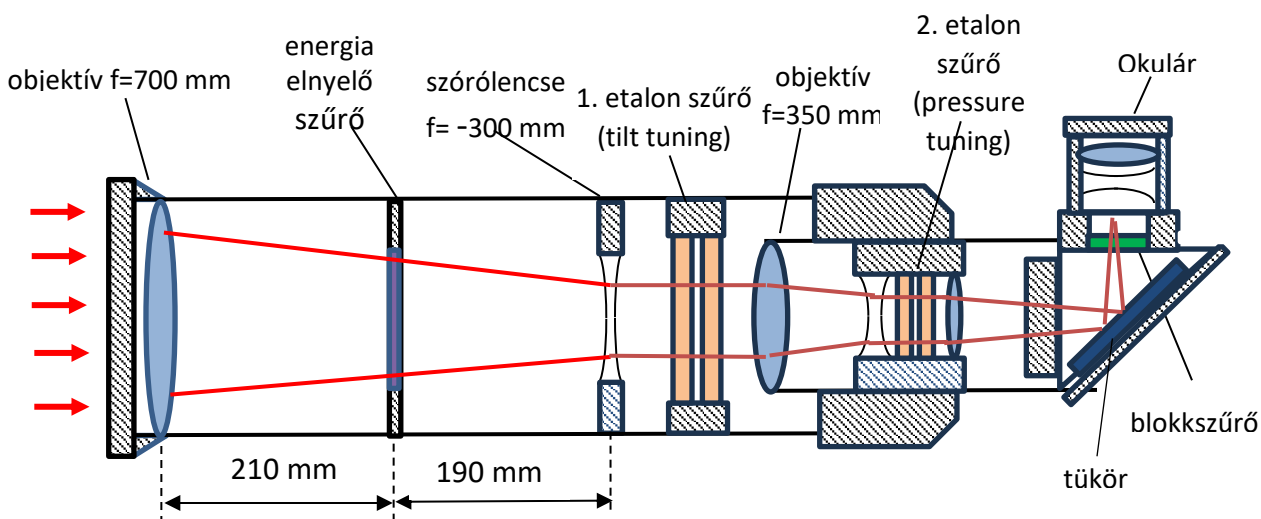
Jelen esetben az átalakítás tárgya egy Lunt LS 50 típusú naptávcső, aminek az objektívje mindössze 50 mm átmérőjű, és 350 mm-es fókusz távolságú. A távcső két szűrővel rendelkezik: egy „pressure tuning” típusú belső szűrővel és egy „tilt tuning” típusú frontszűrővel, amit az objektív elé lehet felcsavarni. (6. ábra) A két szűrő megfelelő összehangolása lehetővé teszi a „double stack” üzemmódot, aminek segítségével már finom részleteket is megfigyelhetünk a Nap felszínén. A blokk szűrő a távcső végén levő zenitprizmában van elhelyezve.

6. ábra. A naptávcső eredeti állapotban

A kicsi, 50 mm-es átmérő azonban jelentősen korlátozza a felbontást, emiatt a távcsövet egy 100 mm átmérőjű és 700 mm-es fókusz távolságú távcsővel építettük össze.

Az átépített távcső szerkezete a 7. ábrán látható.

7. ábra. Az átalakított naptávcső elrendezése

A 100/700- as Fraunhofer optikájú akromatikus távcsőben az objektív utáni első optikai elem az energia elnyelő szűrő, ami megvédi a nagy hőterheléstől a távcsövet. Mivel egy 70 mm átmérőjű

energia elnyelő szűrő állt a rendelkezésünkre, azért hogy a fény nyaláb teljes keresztmetszete hasznosítva legyen, a szűrőt az objektívtól 210 mm távolságban építettük be a távcsőbe.

A következő optikai elem a naptávcső front szűrője, ami egy olyan hidrogén- alfa szűrő, amit a szűrő felület döntésével lehet hangolni. Ez a szűrő azonban csak akkor működik jól, ha tökéletesen párhuzamos nyaláb esik rá. Ezért az etalon szűrő elé beépítettünk egy nyaláb párhuzamosító -300 mm fókusztávolságú szórólencsét. A szórólencse távolsága az objektívtól 400 mm, így esik egybe a szórólencse virtuális fókuszpontja az objektív fókuszával. A szórólencséből kilépő nyaláb már párhuzamos, így jut be az első etalon szűrőbe.

A szűrőből kilépő fény már csak a hidrogén alfa vonalát és annak felharmonikusait tartalmazza.

Ezt követően a nyaláb a naptávcső eredeti 50 mm-es objektívjére esik, ami újból fókuszálja a nyalábot. A lencsét elhagyó fény ezután a második hidrogén- alfa szűrővel találkozik. Ide is párhuzamos nyalábnak kell beesni, de mivel ez belső szűrő, saját kollimátora van. Az újból kollimált nyaláb belép az etalon szűrőbe, majd a szűrőt elhagyó fényt egy beépített gyűjtőlencse az eredeti szögben újból fókuszálja.

A fény ezután a zenittükörre esik, ami derékszögben elfordítja a nyaláb irányát, majd a következő optikai elem a blokkiszűrő. A blokkiszűrő hidrogén alfa 656.28 nm-es hullámhosszán kívül levágja az összes felharmonikusot. A blokkiszűrőt elhagyva az újra fókuszált szigorúan monokromatikus nyaláb egy valódi képet hoz létre.

Az átépített naptávcső fényképe a 8. ábrán látható.

8. ábra. Az átépített naptávcső

5. Eredmények

Az elkészült távcső kipróbálásakor nem okozott csalódást. A műszer az eredetinelégyszer nagyobb fénygyűjtő képességű, és kétszeres felbontású lett. A nagyobb fénygyűjtő képesség segít abban, hogy a két etalon szűrő összehangolásával nyert részletgazdag kép se legyen sötét, hanem élvezhető legyen. A távcső felbontóképessége:

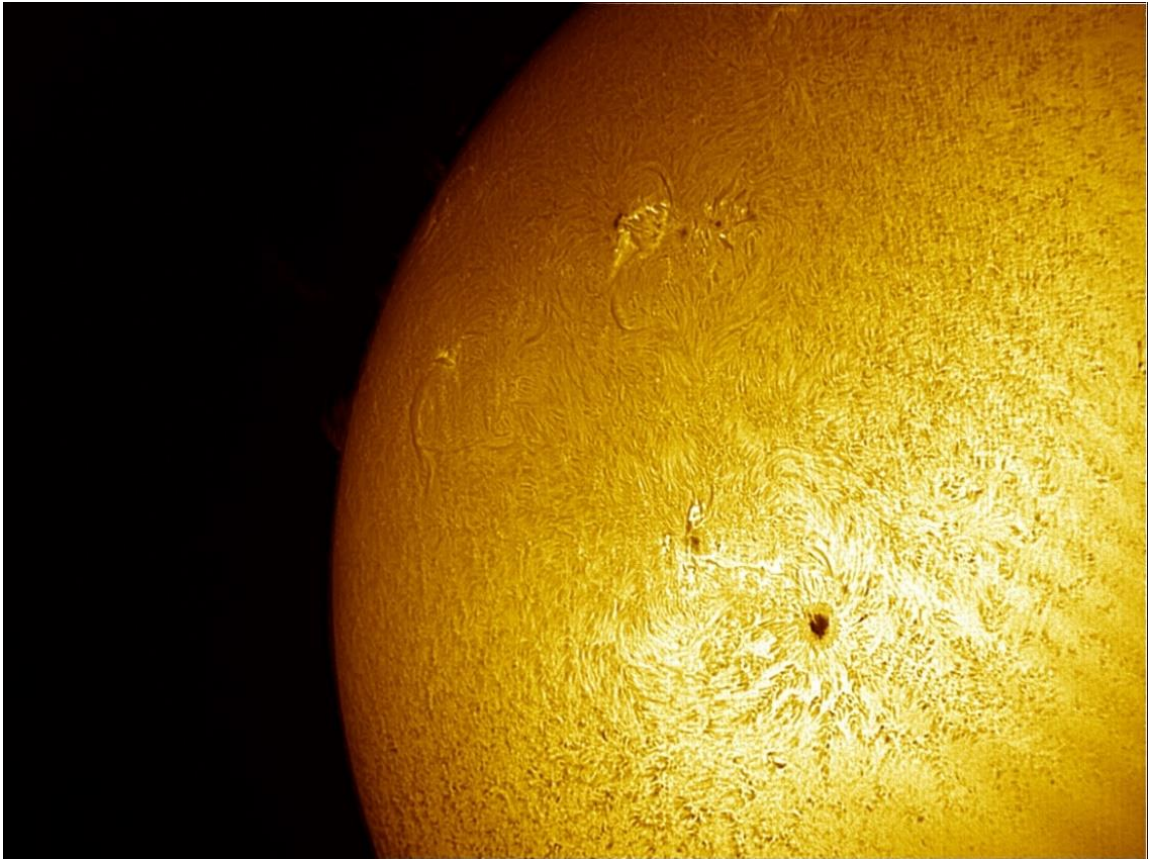
$$\varphi = 1.22 \frac{\lambda}{d} \quad (2)$$

Ahol λ a fény hullámhossza, d a lencse átmérője. Mivel az átalakított távcső objektívje 100 mm az eredeti naptávcső 50 mm -e objektívjével szemben, a naptávcső felbontása a kétszeresére nőtt.

A legtöbb esetben a naptávcső átépítést csak egy etalon szűrővel végzik el. A második, az objektív elé csavarható szűrőt is beépítve gondot okozhat a szűrő hangolása, mivel ezt a távcső belsejében kell elhelyezni. Jelen esetben ezt a problémát is megoldottuk egy kis nyílással a távcső oldalán amin keresztül elérhető a szűrő hangoló csavarja.

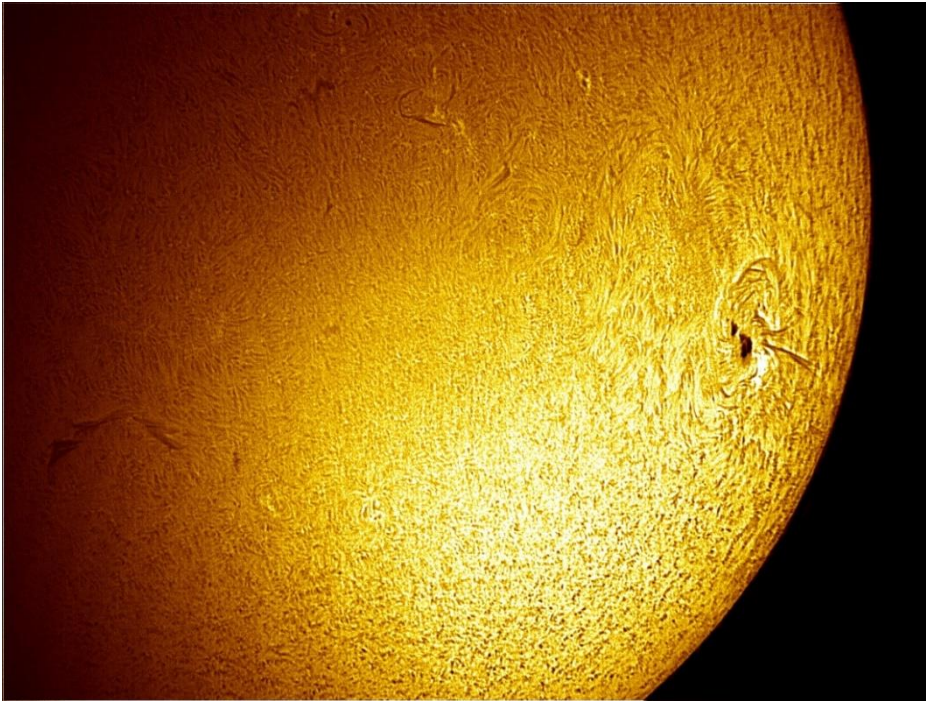
Az eredeti naptávcső fókusza 350 mm volt. Átépítve ez jelentősen megnőtt: a távcső optikai rendszerének eredő fókusza 817 mm lett. A nagyobb fókusszal és objektív átmérővel jóval nagyobb nagyítás válik lehetővé. 100-szoros nagyításnál, még éles és kontrasztos a kép, nem mosódnak el a részletek.

A Napot fényképezve speciális asztrokamerával jól látszik a protuberanciák szálas szerkezete, kivehetők a felszíni granulációk, és a filamentek, és a rövidebb idejű felfényesedések a flerek. Az alábbi utólag színezett fényképek az átalakított naptávcsővel és egy ZWO ASI 120 MM asztrokamerával készültek. A 9. és a 10. ábrán a Nap egy részletét látjuk.

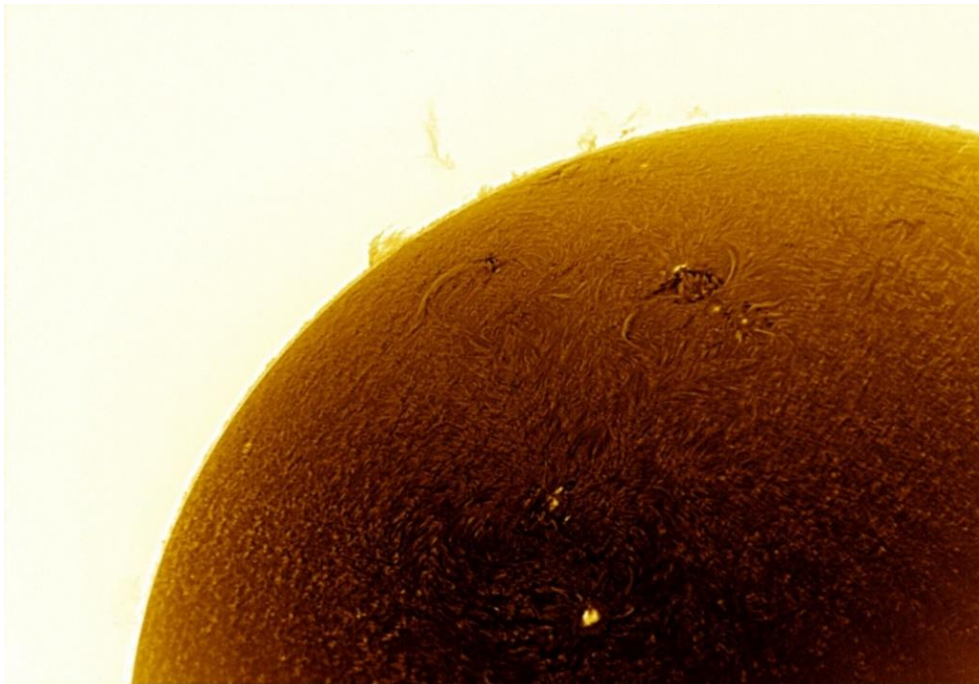
9. ábra. A Nap felszíni részlete naptávcsővel fényképezve

A napkorongon mindkét felvételen jól kivehetők a filamentek, amik tulajdonképpen protuberanciák, azaz napkitörések. A 9. ábrán két napfolt is azonosítható. Jól látszik a folt sötétebb belső része az umbra és az azt körülvevő penumbra szálak szerkezete.

10. ábra. A Nap felszíni részlete naptávcsővel fényképezve

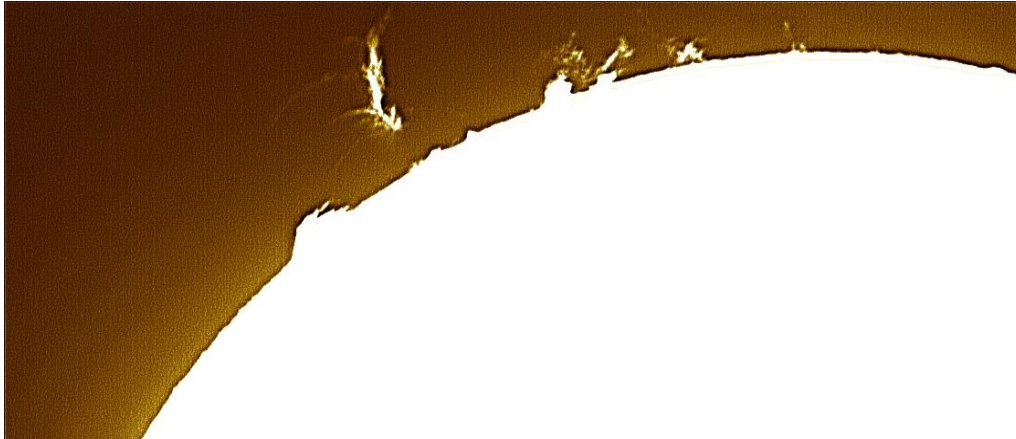
A 11. ábra a Nap invertált képét mutatja. A napkorong szélén láthatók a protuberanciák, világos foltként jelennek meg egy nagy napfolt.

11. ábra. A Nap naptávcsővel készült invertált fotója

A 12. ábrán a Nap túlexponált képét látjuk. A napkorong szélén jól látszanak a protuberanciák és egy plazma kilökődés is.

12. ábra. Protuberanciák a Napon

6. Konklúzió, összefoglalás

A hidrogén alfa naptávcső átépítése több tanulsággal szolgált. Kiindultunk egy kis teljesítményű, de jó minőségű hidrogén alfa naptávcsőből és egy közepes minőségű olcsó 10 cm-átmérőjű akromatikus távcsőből. A nagyobb távcső diszperzió miatt fellépő leképezési hibája jelen esetben nem ront a végeredményen, mert a naptávcsőből monokromatikus fény lép ki. A távcső átépítése gondos tervezést és precíz megmunkálást igényelt, esetenként több új ötletre is szükség volt a megvalósításhoz.

Az munka eredménye egy sokkal jobb felbontású és nagyobb fókuszu, ugyanakkor megfelelő fényerejű távcső lett. Az első bepillantáskor meglepően szép, részletgazdag kép tárult elénk a Napról. Míg az eredeti távcsővel a kis objektív átmérő miatt 40-50-szeres nagyítás volt a határ amíg éles képet kaptunk, az átalakított távcsővel a 100 szoros nagyítás is élvezhető és részletgazdag képet ad.

Érdeemes volt tehát belevágni a naptávcső átalakításába, mert mind a használhatóság, mind a képalkotás terén egy lényegesen jobb, szebb képű távcsövet sikerült építeni, a kereskedelemben kapható hasonló paraméterekkel rendelkező naptávcsövek árához képest jóval kisebb befektetéssel.

Irodalomjegyzék:

[1]: Pápics Péter István, Iskum József: A Napészlelés kézikönyve

(Magyar Csillagászati Egyesület 2006.)

[2]: <https://www.baader-planetarium.com/en/blog/first-class-h-alpha-solar-filter-by-solar-spectrum/>

[3]: <https://www.ianmorison.com/h-alpha-solar-telescopes-an-in-depth-discussion-and-survey/>

[4]: V.I.Skomorovsky, G.I. Kushtal, L.S.Lopteva, V.A.Proshin, A.G.Tsayukova:

Commercial narrowband Fabry–Perot solar filters, methods and instruments for examination (Solnechno-zemnaya fizika 2015. Vol. 1. Iss. 3. P. 72–90. DOI: 10.1 2737/10537.)

[5]: Chung-Pink Chang, Pi-Cheng Tung, Lih-Horng Shyu, Yung-Cheng Wang, Eberhard

Maske: Fabry–Perot displacement interferometer for the measuring range up to 100

Measurement, www.elsevier.com/locate/maasurement 9 July 2013.)

[6]: <https://luntsolarsystems.com/>

[7]: <https://www.star-gazing.co.uk/WebPage/guides/tuning-a-quark-for-solar-viewing/>